

Irodalmi Szemle.

A történettanulás módszerei.

A történelem tanulmányozásának módszerei. Irta *Freeman* A. Edward. Angolból fordította *Hegedűs* Pál. Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat. (Olcso könyvtár, 352. sz.) 8 r. 350 lap. Ára 60 kr.

Freeman a magyar közönség előtt legismertebb angol történetírók közé tartozik, mindamelllett, hogy épen nem számíthatjuk nemzetünk barátai közé. Egy időben irodalmunk eleget foglalkozott azon inkább politikai, mint történelmi jellegű támadásaival, melyeket hazánk keleti törekvései ellen intézett. Magyarul először *Marczali* Henrik adta ki kis világtörténelmét (Budapest, 1875.), s azt egyideig vezetőkönyvül használta a budapesti gyakorló-gymnasiumban. E könyvecskének rendszere sok barátot szerzett nálunk is annak a felfogásnak, hogy az iskolákban nem az adatok halmazára, hanem az emberiséget koronkint vezető eszmék megértetésére kell gondolni első sorban; azonban része lehet abban is, hogy túlságos tért nyitott iskoláinkban az örökös bírálgatásnak, melynek csak az adatok alaposabb ismerete mellett volna helye. Ennek a rossz alkalmazásnak már valóban nem *Freemann* az oka.

Nem szoros értelemben vett tudományos munka, hanem inkább népszerű előadásnak szánt tanulmány *Kónyi* József fordításában megjelent másik könyve is, „Az angol alkotmány fejlődése a legrégebb időktől fogva”. (Budapest, 1893. 8 r., 240 lap. Az Olcso könyvtár 329. száma.) E munka megjelenésének évében *Freeman* már nem volt az élők sorában; egy esztendővel azelőtt, útazás közben hunyt el. S a magyar tanárvilág csak akkor tudta meg igazán, ki volt, midőn *Hegedűs* Pál, brassai főreálisk. tanár, a *Pesti Napló* 1892. évi júliusi (207—210.) számaiban négy közleményt adott a történelem tanárának hivatásáról szóló tanulmányából. Ez a tanulmány voltaképp töredék a most előttünk fekvő könyvből, mely *Freemann*nak 1886-ban az oxfordi egyetemen tartott előadását tartalmazza.

Mennyi tüzzel, s egyúttal mennyi gúnyval emel szót a tanulás igazi szabadságának érdekében s milyen magas mértékkel méri a tanár hivatását! Milyen különösen hangzik az a magyar ember fülében,

hogy kikél ama szabályzat ellen, mely Oxfordban évenként 42 órára s föltehetőleg 42 jó előadásra akarja szorítani a tanárt, holott pl. Kolozsvárt ugyanazon tanító-szék betöltőjének ugyanazon idő alatt 122 órát kell adnia, s még ekkor is szemére vetik, hogy kiveszi a részét a pihenésből. Ez, mivel Freeman s az egész világ megköveteli, hogy az egyetemi tanár kidolgozott előadásokat és beszédeket tartson, annyit jelent, mint őt évenként 40—50 ívnyi, a tudomány színvonalán levő, sőt azt a színvonalat lehetőleg emelő könyv megírására kényszeríteni. Ide járul az az irányzat, mely mondhatni, a közönség tetszése közt, egyetemeinket mindinkább csak a kenyérkeresők pályaházává akarja átalakítani, honnan a vonatok naponként minden irányba induljanak. Vajjon nem volt e jó magyarra lefordítani a harmadrésnyi óraszám mellett is megterhelhetésről panaszkodó angol tanárnak azt a kijelentését, hogy az ő egyetemi munkája a vizsgálatok letételével s az ösztöndíjak osztogatásával nem lesz közvetlen kapcsolatban?

A fiatal embernek, ki magát a történelem tanulására vagy épen tanítására s irodalmi művelésére szánja, nagy figyelemmel kell olvasnia Freemannak a történelemről s annak rokontudományairól szóló fejezetét. Különbséget tesz ebben az ismereteknek azon ágai közt, melyekre a historikusnak csak esetleg van szüksége s azok közt, melyekkel állandóan kell foglalkoznia. Az érmek, fegyverek és minden fajú régiségek tanulmányozását, a palaeographiát (mint külön tudományágat), a föliratok tanát, a genealogiát, sőt „a maga által tudománynak keresztelt“ heraldikát is elismeri ugyan a történelem ágainak; „de — úgymond — a társaikhoz és valamennyi középpontjához való viszonyuktól külön tekintve, alig egyebek a kíváncsiság anyagánál.“ Kimondja ellenben, hogy „politikai földrajz nélkül nincs teste“, s hogy „a politikai földrajz a történelemnek lényeges része.“ Elismeri, hogy az időtannak „bizonyos mértékben“ megvan a maga módszere s hogy „teljes elszámítása saját tudományt tételez föl“; de azon kívül, hogy „az események kellő egymásutánjának s egymástól való távolságának megállapítása által a történelmet megvilágítja“; nem látja más czélját és értelmét. Viszont a két tudományág közt létező testvériség legszebb példáját szemléli a történelemnek és a nyelvtudománynak egymáshoz való viszonyában, ha siet is kijelenteni, hogy a „nyelvtudománynak nagyobb szüksége van a történettudomány segítségére“, mint viszont. A történelem testvértudományának tekinti a törvényt is. Ezek után méltán nevezheti balvéleménynek azt a nézetet, mintha (kivált a modern) történelem más egyetemi tanulmányoknál könnyebb tudomány volna.

Külön fejezetben foglalkozik a történelem tanulmányozásának nehézségeivel, melyek közt talán legnagyobb az, hogy a ki tárgyát valóban érteni akarja, el kell felejtene a tanultak nagy részét. Valóban éreznünk kell a felejtés hasznos és szükséges voltát, ha vele együtt a

történelmet az emberről, mint politikai lényről szóló tudományt akarjuk felfogni. Maga is érzi, hogy ez a meghatározás inkább a történelem legmagasabb törekvéseinek, a történelem által elérhető legmagasabb czéloknek a leírása, mint magának a történelemnek szigorú meghatározása; de figyelmeztet reá, hogy a politikai tudomány az elbeszélés eredményein alapúl ugyan, de nem kénytelen — mint a történelem egyáltalán — elbeszélő alakot ölteni, sőt — mint ezt a történelmi bizonyítékok természetéről szóló szakaszban fejtegeti — nem is kell föltétlen bizonyosságra törekednie. A történelemben egyáltalán nincs is föltétlen bizonyosság; példákat idéz reá, mily bizonytalanok még legjobb bizonyítékaink is. Óvatosan ugyan, de alkalmazni kívánja a *Credo, quia impossibile* elvét, mert akárhány dolog sokszor „azért valószínűbbben igaz, mivel oly nagyon valószínűtlen.“ A történelemben tehát sokkal nagyobb súlyt tulajdonít a mondáknak, mint a hogy azt sokan újabb időkben, pl. a szegény Névtelen Jegyző elbeszéléseivel szemben, megengedni hajlandók.

Valóban, itthon is meg kell szívlelnünk az eredeti kútforrásokról szóló fejezetében adott azt a tanítást, hogy „történelmi dolgokban minden alapos tanítás magva az, hogy sem miféle történelmi tanulmánynak sincs hecse, ha ki nem terjeszkedik az eredeti írók ismeretére.“ De a mint ezzel nem akarja csökkenteni a feldolgozások értékét, másrészt a köznapinál szigorúbb értelemben kívánja meghatározni, kiket lehet eredeti íróknak, kútforrásoknak tartani. *Livius*-nak pl. fogalma sem volt arról, mit értsen eredeti kútforrás alatt s kritika nélkül írt, ép úgy, mint 2—3 emberöltővel ezelőtt a legtöbb európai historikus. A legmagasabb értelemben vett eredeti kútforrások közé számítja a VI. századbéli *Toursi Gergely*-től saját kora történeteinek elbeszélését, vagy a XI. századból *Hertzfeld Lambert*nek az investitura-küzdelemről szóló művét, mely „a XI. század szerzetese számára a legelső (úgynevezett ó kori) történetírók közt teljes joggal biztosított helyet.“ Jó az ilyesmit kijegyezni minálunk, hol divatba jött, hogy a középkori — kivált hazai — krónikásokban csupán írástudó majmokat lássanak s még pl. egy *Rogerius*nak irodalmi és tudományos értékével se törődjenek olyan mértékben, mint megérdemelné. Sőt itthon a legendákra sem igen szabad hivatkoznunk. „Mi azonban — mondja *Freeman* — ugyanazon osztályba sorozzuk s ugyanazon mértékkel ítéljük meg őket, mint a királyságok bevallott történetíróit.“ Az eredeti kútforrások közé számítja a homerosi költeményeket, s más nemzetek nemzeti nagy költeményeit is. De hát mit csináljunk mi, kikre a vezérek s első királyok korabeli históriás énekek csak a krónikaírók tudákos feldolgozásaiban s lapos átírásában maradtak? Ha mi is dicsekedhetnénk azzal, hogy nyelvünkön írt középkori emlékeink vannak! De ezzel az angolon kívül alig dicsekedhetik más nép. *Freeman* fölhívása azonban engedékenységgel a mi krónikáinkra is szól; történetkutatóink

„helyezzék azokat eredeti kútforrásokként a régibb idők nagy remekműveivel egy sorba, mint oly szövegeket, melyeket ugyanazon gondnal és tisztelettel kell tanulmányozni.“

Nagyon illik a történelem egysége tanának hirdetőjéhez, hogy valami külön érdemek szerint ne darabolja szét korokra a történetet s ne tartsa szentségtörésnek, ha valaki a klasszikus írók mellett a középkoriakat is tanulmányozni meri s ezeknek összevetéséből igyekszik levonni az emberiség haladásának törvényeit. Hol lehet pl. észrevenni a bizánci íróknál, hogy megszokadt volna a klasszicizmussal való összeköttetésük? S Galliában is lehet-e azt mondani, hogy Sidonius az utolsó klasszikus és Toursi Gergely az első középkori író? Freeman még a vizsgálatok czéljából olvasó jelöltektől is bizonyos rendszert követel; megkívánja pl., hogy Toursi Gergelyt vagy Lambertet csak Thukydides után olvassák; s ne foglalkozzanak a XVI. s későbbi századokkal, mielőtt meg nem ismerték pl. az V., VI. stb. századot.

Ez helyes; de nem olyan érthető, hogy miért sohajtozik annyira Freeman a régi, jobb világ után, mely abban állt, hogy az egyetemeken „nem hanyagolták el azt a biztos munkát, mely a régibb idők tanulmányozásához nélkülözhetetlen, az alapos tudományt, mely ily tanulmányozásnak az eredménye.“ Ha ma „egyszerre fogós, talán csillogó, nagyobb korszakokba merülnek el“, — ez nem jelentheti azt, mintha a mostani egyetem-k történettanítása irtóznék az események rendszeres áttekintésétől. De Freeman a maga ragyogó irodalmi és tanári munkásságán is észrevehette, hogy egyes korokban sokkal mélyebben elmerült, mint másokban s ha ő maga annyira kiszélesítette is működésének körét, hogy szinte ostobaságnak tartotta gátolni a modern történelem tanárát a klasszikus történelemnek előadásában, maga is rendesen csak egyes korok képét alkotta meg s nem szorítkozhatott áttekintésekre, a mik évenként csupán 42 órával még Oxford ezen díszére is óriási feladatokat róttak volna. A mit az egyetemi tanítószéken elvégezni nem lehetett, abban ő is hódolt az egyetemeken uralkodó mai divatnak, s a többit a szemináriumi oktatásra, az ifjak magánszorgalmára s különösen a könyvtár használatára hagyta. Felolvasásainak tartásánál már előre feltételezte az ismereteknek bizonyos mennyiségét. Reá csak a főbb szempontok kijelölése s nem a történelemnek szoros értelemben vett úgynevezett betanítása tartozhatott, a mint az ifjúsághoz intézett ezen lelkes fölszólítása is eléggé bizonyítja.

Majd a tudomány segédforrásaairól értekezik, ide sorozván a történelmi elbeszélések fejezetéhez nem tartozó s általában egyrészt emlékszerűeknek, másrészt okíratyszerűeknek nevezhető forrásokat. Elsőséget ad az elbeszélő történetíróknak, de épen nem kicsinyli azt a tanulságot sem, a mit a koponyák, fegyverek, falak, a művészibb építkezések, feliratok, írott és elbeszélő okíratok nyújtanak. „Van valami abban, — végzi ezekre vonatkozó fejtegetéseit, — ha az

ember szavai könyvben vannak lenyomatva; több ennél valamivel, ha vastollal és ólommal az örökkévalóság számára sziklába vannak vésve.“

Hajlandó a segédforrások közé sorozni a modern írókat is, azon oknál fogva, hogy senki sem olvashatja az egész történelmet eredeti kútfőkben s így bármely korszakkal kíván is különösebben foglalkozni, nem nélkülözheti ezen korszakok külön feldolgozóit, a modern írókat, sőt kétségtelenül ezektől szerzi meg ismereteinek legnagyobb részét. A modern író azonban ép úgy, mint a modern tanár, alig lehet egyéb, mint szövegmagyarázó, de legalább is kalauz, a ki megmutatja a forrásokhoz vezető utat. Magának a modern írónak kell legjobban tiltakoznia az ellen, hogy — ha ez hízelegne is hiuságának — őt eredeti kútfővé igyekezzenek tenni. „Minden bálványimádót vissza kell utasítania. Ne engedje meg soha, hogy a tudomány titkos forrásának tartsák, a kinek magán-kinyilatkoztatásai vannak, melyek kizárólag az övéi és másoknak nem állanak ép úgy rendelkezésükre. Hallgatóival és olvasóival meg kell értetnie, hogy ő is az volt valaha, a mik ők és megfelelő fáradtsággal ők is azok lehetnek, a mi ő. Tanúlt annyit, hogy megértse a legnagyobb igazságot, azt, hogy mennyit kell még tanulnia és soha sem fogja restelni, hogy még azoktól is tanuljon, a kiket tanítani van hivatva.“ A modern történetírónak itt bemutatott típusát valóban érdemes itthon is egy kis figyelemre méltatni, hogy valamivel kevesebb legyen azok száma, kik vagy maguk bálványoznak, vagy azt szeretnék, hogy őket bálványozzák mások.

Végül külön fejezetben buzdítja hallgatóit és olvasóit, hogy alapos történelmi ismeretek szerzése céljából tanulmányozzák a földrajzot, melyet részint könyvek és térképek segítségével, részint pedig utazva, szemekkel látva sajátíthatnak el. Nagyon érdekes megjegyzéseket tesz a történelmi földrajzokról s a történelmi térképekről, a miket annál érdemesebb elolvasni, mert a millenium az iskolák s a tudomány számára egyaránt, egészen új történelmi térképek készítésére ad alkalmat s 1896-ra a Magyar Földrajzi Intézettől ezekből egész gyűjteményt várhatunk. Könyvének minden lapján hirdetés a történelem egységes voltát, 300 híven kitartó hallgatóját befejezésül is arra buzdította, hogy ne rohanjanak későbbi korszakok tanulmányozásához, mielőtt tökéletességre nem vitték a korábbiakban s még egy angol község bizonyos korbéli határait se igyekezzenek megalapítani, mielőtt nem foglalkoztak Athénnek és démosuinak, Limoges citéjének s villejének stb. tanulmányozásával. Elismeri, hogy ez ellentétben áll az egyetemeken divatos rendszerrel s ha hódítanak Freeman szavai, mint ő maga szinte követelte is, ezentúl egyetemünkön is megoldatlanul maradnak a pályakérdések s a tanárvizsgálati feladatok, melyek a legkülönbözőbb országokból követelnek monographiákat. De csak úgy maradnának megoldatlanul, ha a hallgatók rendszertelenül válogatnák össze a hallgatni kívánt előadásokat s ha nem fogadnák meg Freemannak s az ifjúság

minden más barátjának azt a tanácsát, hogy inkább az első, mint a századik korszakot válasszák s lehetőleg fokozatosan haladjanak előre. El kell ismerniök, hogy „a tanár nem vizsgálatokra előkészítő tanító; a vizsgálatokhoz közvetlenül nincs semmi köze; de tanítása a vizsgálatoknak legalább nem lesz akadálya.“

Hegedüs úr köszönetet érdemel, hogy az egyetemi ifjúságban a tudományos szellemet fölbresztteni annyira alkalmas ezt a könyvet szépen és szabatosan lefordította. A történet tanulmányozásával foglalkozó ifjak mulasztást követnének el, ha Freeman könyvét szorgalmasan nem lapoznák. Hegedüs úr jól tenné, ha megvalósítaná azt a szándékát, hogy lefordítsa Freemannek „Historical geography of Europe“ című nagy művét is, melyhez hasonló úgy sincs irodalmunkban s mely Freeman, mint a mostani könyvében felállított elvek alkalmazóját, mutatná be. Örülnénk annak is, ha átültetné Arnold „Introductory lectures on Modern History“ című egyetemi előadásait is; mert ezek ugyan már félszázadosak, de oly becsesek, hogy az angol egyetemeken mint Standardwork, most is használatban vannak. Óhajtunk, hogy kiadót találjon mindkettőre; Hegedüs tősgyökeres magyarságú fordításában Standardwork lehet mind a három a mi történetkutatóink s különösen egyetemi ifjúságunk kezében is.

Márki Sándor.

Váradai Gábor önéletírása.

Hulló levelek. Irta Várady Gábor, három kötet, Máramaros-Sziget, 1890—5.

Egy nevezetes múlttal bíró kiváló ember jól megírt naplójánáa alig van érdekesebb olvasmány nemcsak a nagyközönségre nézve, k mely szórakozva okul belőle, hanem a történetíróra nézve is, a ki sohasználható adatot talál benne. A magyar memoire-irodalom ily naplós val gazdagodott Várady Gábor „Hulló levelek“ című három kötete, művének megjelenésével. Az I. kötet, a melyhez, a szerző előszava elé Szilágyi István írt egy becses tanulmány szerű bevezetést, a szerző fiatalságától fogva az 1848⁹/₁₀-iki szabadságharcz végéig lefolyt nevezetes eseményeket foglalja magában, addig az időig, mikor a szerző külföldre menekült. A II. kötet az elnyomás és a kiegyezés korszakát ecseteli az 1867. koronázásig. A most megjelent III. és egyszersmind utolsó kötet a koronázástól napjainkig tartó idő nevezetes eseményeinek leírását tartalmazza. Az érdekes napló e szerint történelmünk legnevezeteseb évtizedeinek eseményeit öleli fel, a melyeknek a napló írója nagy részese, vagy közvetlen szemlélője volt.

„Sok százados múltunkban — mondja helyesen, említett bevezetésében Szilágyi István — alig van fontosabb, nagyobb jelentőségű korszak, mint az utolsó ötven esztendő. Politikai, társadalmi, kulturális életünk renaissance-a ez, mely mikor bezárta a múltat, egy újnak